

Ὁ Ἄρ. Καμπάνης γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη

Ζωὴ παράμερη, ζωὴ «στὸ περιθώριον», ἐκείνη πού ἐζησεν ὁ διδάσκαλος εἰς τὰς Ἀθήνας, καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἀνδρικῆς του καὶ τῆς πρεσβυτικῆς ἡλικίας. Ἐγευματίζε καὶ ἐδειπνοῦσεν εἰς συνοικιακὰ μαγειρεῖα, ἐπερνοῦσε τὰς ὥρας τῆς ἀναπαύσεως, τῆς ρέμβης ἢ τῆς χολῆς του μέσα στάπομερα καφενεῖα τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκεῖ ἔγραφε τὰ διηγήματά του. Ὁ συμμιγῆς θόρυβος τῶν καφενιζομένων, ὁ ὀρυμαγδὸς τῶν σφαιριστηρίων, οἱ κρότοι τοῦ ἄκακιοῦ, αἱ στεντόρειαι διαλαλήσεις παραγγελιῶν ἀπὸ τὰ γκαρσόνια, ἰδοὺ τὸ μέσον διὰ τοῦ ὁποίου ἐξυπνοῦσεν ὁ διδάσκαλος τὰς ἀναμνήσεις του καὶ τὴν λεπτήν του συγκίνησιν.

Ὁ Νιρβάνας εὐρῆκε κάποτε σχέσιν μεταξὺ τῆς περιπτώσεως Βερλαῖν, καὶ τῆς περιπτώσεως Παπαδιαμάντη. Ὁ Γάλλος ποιητῆς ἐδημιουργοῦσεν εἰς τὸ καφενεῖον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πνεύματος τῆς ἀψίνθου. Συχνὰ μάλιστα μὴ ἔχων νὰ πληρώσῃ τὴν μικρὰν του «κονσομασιὸν» ἔγραφεν ἓνα ποίημα μέσα εἰς τὴν θολὴν ἀτμοσφαῖραν τοῦ καφενεῖου καὶ τὸ ἔπεμπεν εἰς τὸν ἐκδότην του, ὅστις κατὰ κανόνα τοῦ ἔστελνε τὸ ἀντίτιμον, ἓνα τάλληρον.

Ἄλλ' ὑπάρχει κάποια οὐσιώδης διαφορὰ. Ὁ Βερλαῖν ἦτο μία παραστρατισμένη Βακχικὴ φύσις. Δὲν ἦτο ἀπλοῦς Ἐπικούρειος. Εἶχε πλουσίαν ἰδιοσυγκρασίαν, τὴν δύναμιν τοῦ ἀπολαύειν, καὶ τὴν ἔφεσιν τῶν ὀργιασμῶν. Φύσις πληθωριακὴ ἐπανῆλθεν εἰς τὸν Χριστιανισμόν ἀφοῦ ἐμέτρησε κόμβον πρὸς κόμβον τὸ βαρύντατον κομβολόγιον τῶν ἁμαρτιῶν. Ὑπανδρεύθη. Διεζεύχθη. Ἀπεπειράθη φόνον, ὑπῆρξε δοῦλος τῶν ἐφηβολήπτων του διαβέσεων. Ὑπῆρξεν ἓνας «ἀνορμάλ». Τάχα θὰ ἠμπορούσαμεν νὰ εἰπώμεν τὸ ἴδιον διὰ τὸν Ἀλέξανδρον Παπαδιαμάντην, λεπτήν αἰσθηματικὴν φύσιν, διάθεσιν αὐτοκακώσεως καὶ ἀσκητισμοῦ, ἐπικούρειον μόνον ὅσον ἀφορᾷ τὴν πείναν του καὶ τὴν δίψαν του καὶ τοὺς ὑπεργήνους του ἔρωτας;

Ἐπὶ τὰς συνθήκας πού εἰργάσθη ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι φυσικὸν ὅτι παρήγαγεν ἔργα ἀνίσου δυνάμεως. Ἀπὸ τὸν

γράφοντα μέσα εἰς τὸ καφενεῖον τῆς Δεξαμενῆς, ἢ τοῦ Μοναστηριακοῦ καθ' ὅσον ἐζητεῖτο ἡ παραγωγή του, ἀπὸ τὸν σπεύδοντά νὰ τελειώσῃ τὸ διηγημά του διὰ νὰ πληρωθῇ καὶ νὰ πληρώσῃ τὰ χρέη του δὲν περιμένει κανεὶς ἓνα ἔργον ὡσὰν τοῦ Ιουσταίου Φλωμπέρ ἢ τοῦ Ἀνατόλ Φράνς. Ἀτέλειαι φράσεως, ἀρχιτεκτονικῆς, διακοσμῆσεως δὲν λείπουν σχεδὸν ἀπὸ κανένα ἔργον τοῦ Παπαδιαμάντη. Συχνότατα μαντεύεις τὸ «πρῶτο χέρι». Ἀλλὰ καὶ ἔτσι ἀπομένουν εἰς τὴν κορυφὴν τῆς Ἑλληνικῆς πεζογραφίας, τὰ προϊόντα τῆς ἀριστοκρατικῆς αἰσθήσεως αὐτοῦ τοῦ Ἑλληνοχριστιανοῦ. Αὐτοῦ τοῦ πιστεύοντος εἰς τὴν ἑλληνικὴν φύσιν, εἰς τὸν Χριστὸν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν.

Πῶς συνέθετεν ὁ Παπαδιαμάντης; Ἴδου ἓνα πρόβλημα, κάπως σκοτεινόν. «Ἐγὼ γράφω, ὅπως μοῦ κατεβαίνει, εἶπε κάποτε». Τὸ ὑποσυνείδητον ἔπαιζε σπουδαῖον ρόλον εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ Παπαδιαμάντη. Σπανίως ἐπροσχεδίαζεν. Ἐγραφεν αὐθορμήτως καὶ ὡσανεὶ «εντεσιφράρον» μίαν του ἐσωτερικὴν μουσικὴν. Ἐξεμεταλλεύετο σπανίως του σημειώσεις, καθ' ὃν χρόνον ἓνας ζωγράφος ἐκμεταλλεύεται τὸ ὑλικὸν διαφόρων σκίτσων ἢ σπουδῶν διὰ τὴν σύνθεσιν ἑνὸς πίνακος, «Διώρθωνε με ἐπιμέλειαν τὰ χειρόγραφα του, ὥστε πολλάκις μίαν λέξιν ἢ μίαν φράσιν νὰ τὴν ἀντικαθιστᾷ δι' ἄλλης, ἀλλ' ὅταν ἐτυπώνοντο δὲν ἐφρόντιζε νὰ ἰδῇ διορθώσεις, οὐδὲ κατόπιν τάνεγίγνωσκε». (Πρόλογος Πασχαλινῶν Διηγημάτων Ἐκδοσ. Φέξη). Πόση διαφορὰ μεταξὺ του καὶ τοῦ Σολωμοῦ τῆς δευτέρας καὶ τρίτης περιόδου, σχεδιάζοντος, ξανασχεδιάζοντος, συνθέτοντος καὶ ξανασυνθέτοντος πρῶτα πεζά, ἔπειτα στιχοιουργοῦντος ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν στίχον δέκα φορές. Ἡ πόση διαφορὰ μεταξὺ τῆς μεθόδου ἐργασίας τοῦ Φλωμπέρ καὶ τῆς μεθόδου τοῦ Παπαδιαμάντη — ἂν ἠμποροῦμεν νὰ τὴν ὀνομάσωμεν μέθοδον. Ὁ Παπαδιαμάντης ἔγραφε, τὸ ἔξαναδιάβαζε, διώρθωνε πέντε - δέκα φράσεις καὶ ἄφινε τὸ ἔργον του, διὰ νὰ μὴ τὸ ξαναδιαβάσῃ οὔτε κἂν εἰς τὰ τυπογραφικὰ δοκίμια. Καὶ ὁμως. Καὶ ὁμως. Πόσα θαύματα ἐπραγματοποίησεν

ἡ ὑποτυπώδης αὐτὴ μέθοδος. Ποῖον καταπληκτικὸν ρόλον ἔπαιξε τὸ ὑποσυνείδητον!

Εἰς τὴν μέθοδον αὐτὴν τῆς ἐργασίας ὀφείλεται καὶ ἡ «Πρωτεΐκή», ὅπως τὴν ὀνομάζει ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς ἐμφάνισις τοῦ ὕφους τοῦ Παπαδιαμάντη. Ἐδῶ κλασικῶς λιτοῦ. Ἐκεῖ βυζαντινοῦ καὶ παραγεμισμένου μὲ βιβλικὰ ρητά. Ἐκεῖ γεμάτου ἀπὸ φραστικὰς ἐκζητήσεις σχεδὸν ἐνὸς «ντεκαντάν». Ἐδῶ λυρικοῦ καὶ ἐκεῖ ἀπλῶς περιγραφικοῦ, εἰδυλλιακοῦ, παιγνιώδους.

Ἔργασια εἰλικρινῆς. Κάποτε ὁ ἀποθανὼν δραματικὸς Καμπύσης, εἰς ἄρθρον τοῦ περὶ τῆς Ψυχαρικῆς φιλολογικῆς παραγωγῆς — παραγωγῆς ἀνειλικρινοῦς, θεματογραφίας γινομένης διὰ τὴν Γλῶσσαν, καὶ μόνον διὰ τὴν Γλῶσσαν — ἀφοῦ ἠρνήθη τὴν ἀλήθειαν τῆς συγκινήσεως εἰς τοὺς ἐργαζομένους διὰ τὴν κατασκευὴν μιᾶς ἐκ προμελέτης Ἐθνικῆς Λογοτεχνίας, ἐξεχώρισε τὸν Παπαδιαμάντην καὶ τὸν κ. Βλαχογιάννην ὡς γράφοντας ἀπὸ τὸ περισκεῦμα τῆς καρδίας των. Εὔρισκε τὴν παραγωγὴν τοῦ πρώτου αὐθόρητον, εἰλικρινῆ. Ὁ Παπαδιαμάντης τῆς ἀκμῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς παρακμῆς, δὲν εἰργάζετο διὰ τὴν κινήσιν τὴν περιέργειαν τοῦ ἀναγνώστου. «Νομιζομεν — λέγει κάπου («Ἡ γυφτοπούλα», σελ. 268, Λογοτεχνικὴ Βιβλιοθήκη Φέξη) — ὅτι ἡ ὑπαρξις τῆς περιεργείας εἶναι τεκμήριον τῆς ἐλλείψεως παντὸς διαφέροντος. Πλανῶνται δὲ οἱ συγγέοντες τὰ δύο ταῦτα ὅλως διάφορα πράγματα. Ἡ εἰς τὴν φαντασίαν πρέπει ν' ἀπευθύνεται διήγησις τις ἢ εἰς τὴν καρδίαν, ὅστις δὲ στοχάζεται τοῦ ἐνὸς, ἐξ ἀνάγκης ἀστοχεῖ τοῦ ἑτέρου. Ἄλλ' ὅστις καὶ τοῦ πρώτου ἀστοχεῖ καὶ τοῦ δευτέρου ἀποτυγχάνει, εἶναι ἀτυχῆς συγγραφεὺς, ἄξιος οἴκτου».

Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης ἐνόσησε τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1910, «προσβληθεὶς — καθὼς γράφει ὁ βιογράφος τοῦ Ζερβός — ἀπὸ ἱμφλουέντζαν, καί, ἐξηνητημένος ὡς ἦτο, κατεβλήθη ταχέως ὑπὸ τῆς νόσου, χωρὶς ὅμως νὰ μειωθῆ διόλου ἡ διάνοιά του. Τὴν ὑστάτην τῆς ζωῆς ὥραν ἀπεμάκρυνε τὰς ἀδελφάς του καὶ τοὺς ἄλλους οἰκειούς, καὶ στραφεὶς ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἐξέπνευσε, ὑποψάλλων τὸ τροπάριον τῆς Ἐνάτης Ὁρας τῶν Θεοφανείων «Τὴν χεῖρά Σου τὴν ἀψαμένην».

Ἀπέθανε τὴν 3ην Ἰανουαρίου 1911, εἰς ἡλικίαν 60 περίπου χρόνων.

Τὰ διηγήματα καὶ τὰ μυθιστορήματα τοῦ Παπαδιαμάντη γεμίζουν ἔνδεκα τόμους τῆς «Λογοτεχνικῆς Βιβλιοθήκης» Φέξη. Ἐχῶ δὲ τὴν ὑποψίαν ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλα τοῦ διηγήματα ἀνέκδοτα. Δυνάμεθα κατ' ἀκολουθίαν νὰ θεωρήσωμεν τὸν Παπαδιαμάντην ὡς ἓνα ἀπὸ τοὺς πολυγραφωτέρους λογοτέχνας τῆς γενεᾶς του. Ὅταν λάβετε ὑπ' ὄψει ὅτι ὁ Βιζυηνὸς δὲν ἔγραψεν οὔτε δέκα διηγήματα, ἠμπορεῖτε νὰ χαρακτηρίσετε τὴν παραγωγὴν τοῦ Παπαδιαμάντη — παραγωγὴν ποὺ δὲν ἐνεθάρρουνεν ἡ περιρρέουσα ἀτμοσφαῖρα — ὡς κολοσσαίαν.

Τὰ πρῶτά του μυθιστορήματα εἶναι ἱστορικά. Αἱ προσπάθειαι τοῦ Στεφάνου Ξένου, τοῦ Γαγκαβῆ τοῦ Σ. Ζαμπελίου ἔδωκαν καὶ εἰς τοῦ Παπαδιαμάντη τὴν διάθεσιν τοιαύτην τροπὴν. Τὸ πρῶτόν του μυθιστόρημα «Οἱ ἔμποροι τῶν Ἐθνῶν», δημοσθευθὲν εἰς μίαν Βυζαντινὴν ἔφημερίδα, εἶναι, καθὼς λέγουν ὅσοι τὸ ἐδιάβασαν, ἐντελῶς ἄτεχνον καὶ ἀσήμαντον. Ἄλλ' οὔτε τὸ δεύτερον «Ἡ γυφτοπούλα» (Λογοτεχνικὴ Βιβλιοθήκη, διαβάζεται σήμερα μὲ εὐκολίαν. Ἐγώ, λόγου χάριν, ἐδυσκολεύθηκα τρομερὰ εἰς τὴν ἀνάγνωσίν του.

Ἀναφέρεται ὅτι ὁ διηγηματογράφος μαθητεῖον εἰς τὸ Γυμνάσιον Χαλκίδος διέκοψε τὰς σπουδὰς του διὰ νὰ μεταβῆ εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος. Καὶ δὲν ἐκαλογήρευσε μὲν, διότι ὕστερ' ἀπὸ μερικὸς μῆνας ἐγύρισεν εἰς τὰς σπουδὰς του, καὶ εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Κόσμου τούτου, ἀλλὰ φαίνεται πὺς ἡ πολύμηνος διαμονὴ του εἰς τὸ Ὄρος τῆς Ὀρθοδοξίας ἐζώηρεψεν ἀκόμη περισσότερο ἀφ' ἐνὸς τὴν κλίσιν του πρὸς τὴν θρησκείαν, ἀφ' ἑτέρου τὴν ἀγάπην του καὶ τὸν διάπυρον καὶ ἡδυπαθῆ θαυμασμόν του πρὸς τὴν μεγαλοπρεπῆ λαμπρότητα τῆς ἐκκλησιαστικῆς τελετουργίας. Ἴσως ἀκόμη νὰ ἐζώηρεψε καὶ τὴν κάπως Ἐπικουρικὴν του διάθεσιν ὁ ἀγελασμός μὲ τοὺς καλοζωισμένους καλογήρους τοῦ Ὄρους, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀναγάγει σὲ Τέχνην ὑψηλὴν τὴν νηστήσιμον καὶ πασχάλινην Μαγειρικὴν. Διότι οἱ γνωρίζαντες τὸν Παπαδιαμάντην — καὶ τὸν ἐγνώρισα καλὰ — ἤξευραν ὅτι ὁ ποιητὴς αὐτὸς ἐκρυπτεν Ἐπικουρικὰ ἐλαττώ-

ματα κάτω ἀπὸ τὸ τρυπημένον καὶ ξέθωρο ράσον τοῦ καλογήρου. Ὁ Φρειδεῖκος Νίτσε ὁμιλεῖ κάπου διὰ τὴν συγγένειαν τῆς Χριστιανικῆς καὶ τῆς Ἐπικουρείου διαθέσεως. Ἐγὼ δὲν θέλω νὰ χρησιμοποιήσω ἐδῶ τὴν σκέψιν ἐκείνην τοῦ Γερμανοῦ ἠθικολόγου. Περιορίζομαι ὁμως νὰ σημειώσω πὸς δὲν ὑπάρχει περισσότερον σενσουαλιστικὴ Ποίησις ἀπὸ τὴν Βυζαντινὴν ὑμνογραφίαν, ἢ ὁποία ὁμιλεῖ διαρκῶς περὶ πηγῶν, δρόσων, μέλιτος, καλλονῆς καὶ γλυκασμῶν. Μία πέραν τῶν αἰσθήσεων λαγνεῖα ἐκυριαρχοῦσε τὰς ψυχὰς μερικῶν ὑμνογράφων.

Εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ Παπαδιαμάντης ἦλθε «πλασμένος». Δὲν ἠμποροῦσε λοιπὸν νὰ τὸν ἐπιδράσῃ τὸ περιβάλλον, οὔτε ὁ μυκηριστῆς Ροΐδης, οὔτε ὁ κλασικίζων Βερναρδάκης, οὔτε κανεὶς ἄλλος ἐκ τῶν συγχρόνων του. Ἐνεγράφη στὸ Πανεπιστήμιον διὰ νὰ σπουδάσῃ Φιλολογίαν, ἀλλὰ δὲν ἐπεράτωσε τὰς σπουδὰς του. Ἡ βιοπάλη τὸν ἐσπρωξε πρὸς τὴν Δημοσιογραφίαν, καὶ μὲ διαλείμματα μικρά, μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης ἔζησεν ὡς μεταφραστῆς μυθιστορικῶν ἐπιφυλλίδων, ἄρθρων καὶ περιέργων ἀπὸ τὸν ξένον Τύπον. Ἡ δημιουργικὴ του παραγωγὴ δὲν εἶχε καὶ πολλὴν ζήτησιν. Οὔτε ὁ Περιοδικὸς Τύπος, οὔτε οἱ ἐκδόται ὑπῆρχαν διὰ νὰ δώσουν καιρὸν εἰς ἐκτύλιξιν τῆς ζαπλοῦτου ἰδιοφυΐας

τοῦ ἀσπροθαλασσίτου συγγραφέως. Μόνον τὰ Χριστούγεννα καὶ τὸ Πάσχα «ἐζητεῖτο» ἢ Παπαδιαμάντειος παραγωγὴ. Ἔως οὗτου ἔπαυσε νὰ ζητῆται καὶ κατὰ τὰς δεσποτικὰς ταύτας ἐορτάς. Ἀραιὰ καὶ ποὺ τὰ διαδεχθέντα τὴν «Φιλολογικὴν Ἔστίαν» περιοδικὰ ἐδημοσίευσαν διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη. Ἡ «Τέχνη» ἐδημοσίευσεν λόγου χάριν, ἓνα μόνον του διήγημα. Τὸ «Περιοδικὸν μας» δύο - τρία, ἢ «Κριτικὴ» ἓνα, τὰ «Παναθηναῖα» περισσότερα, καὶ μεταξὺ ἄλλων τὴν «Φόνισσαν». Εἶναι σχεδὸν καταπληκτικὸν ὅτι τεχνίτης τοῦ λόγου ὅπως ἐκεῖνος δὲν εὗρηκεν ἐκδότην ἐνόσω ἐζοῦσε — καὶ δὲν ἀπέθανεν εἰς νεαράν ἡλικίαν — ἐνῶ τόσαι μετριότητες καθαρολόγων, δημοτικιστῶν καὶ ψυχοριστῶν ἐπύργωσαν τόμους ὀλοκλήρους ἀχυρολόγου παραγωγῆς, λησμονηθείσης προτοῦ καὶ ἀποξηρανθῆ τελείως ἢ τυπογραφικῆς τῆς μελάνης. Ἀλλὰ μοῦ διέφυγεν ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης δὲν ἠσυχολήθη μὲ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα· ἐζήτησε τὴν «ἐκφρασιν», ὅπου καὶ ἂν τὴν εὔρε, εἰς τὴν Καθαρεύουσαν, τὴν Ἀρχαῖζουσαν, τὴν Δημοτικὴν, ἢ τὰς Διαλέκτους, ἔχων τὴν δικαίαν πεποίθησιν ὅτι αἱ Γλῶσσαι θνήσκουν, οἱ τύποι θνήσκουν ἐπίσης, ἀλλ' ἢ ἐκφρασις ζῆ μόνον, καὶ αὐτὴ θὰ μαρτυρῆ εἰς τὸ μέλλον διὰ τὴν εὐγένειαν ἢ τὴν ἀγένειαν, διὰ τὸν πολιτισμὸν ἢ τὴν πρωτογένειαν τῆς ψυχῆς μας.

ΑΡΙΣΤΟΣ ΚΑΜΠΙΑΝΗΣ